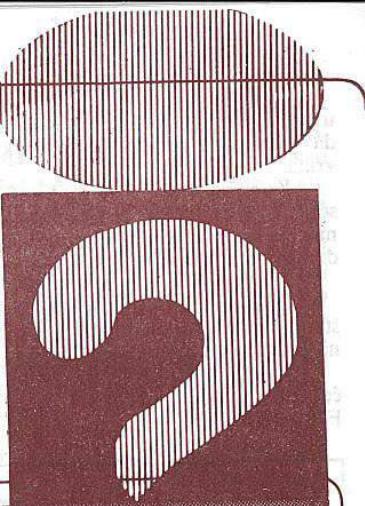

sumnja uvek postoji

(razgovor sa mirkom kovačem)

Razgovor bismo mogli da započnemo sa citatom iz Vaše poslednje knjige: »Rodih se na dan Stjepana Pravomučenika, u nebeskom zodijskom znaku Jarca, s pečatom tmine na duši i privilegijem za tjeskobu.« (Evropska trulež, 7) Da bismo nešto više saznali o Vama i o Vašem detinjstvu, šta biste izdvojili i ispričali nam kao priču?

● Mislim da ne postoji jedna priča koja bi se mogla izdvojiti i preko koje bi se moglo nešto više saznati o meni. Množe sam priče o sebi već ispričao, ponekad mi se čini da sam u tome i preterivao. Ponekad mi je opet žao što sam ih baš tako pričao; uvek mi se čini da postoji neki bolji način da se nešto kaže. Nedostaci jedne priče vode vas u sledeću. Ali zaista o detinjstvu ne umem da pričam i uvek se zapanjam kada negde pročitam da sam pisac koji unosi u svoju prozu opore slike iz detinjstva. Prvi put sam o detinjstvu nešto smelije govorio u knjizi Evropska trulež. Pa i to sam na neki način poetizovao, mučeći se više sa pitanjima metefazičke naravi: ko smo? odakle dolazimo? nego sa slikama iz detinjstva. Nisam nikad bio sklon piscima tzv. tema iz detinjstva ako one zaista nisu prešle u »mitološko čudo«, da tako kažem. Pisac koji se bavi tzv. temama iz detinjstva uvek bih savetovao: doziraj oprezno, začin je jak!

»Jer čovekovo je rodno mesto, onamo će se najviše digne«, zapisali ste još u knjizi Raganje s dušom (57). Da li biste sada mogli reći da je Beograd Vaše mesto?

● Ta rečenica se najverovatnije odnosi na nekog junaka, ali, svejedno, može nas podstićati da razmišljamo o rodnom mestu, o domu, domovini itd. Lično bih voleo da nemam rodno mesto, ali, kao što znate, to je nemoguće. Uostalom, od mesta rođenja čovek najčešće beži, ali i najčešće mu se vraća. U jednoj poslanici se kaže: »Ti nemaš ovde trajnoga grada!« Na ovoj zemaljskoj mapi ne vidim svoje mesto. Prema tome, to nije ni Beograd. Ako se još malo zadržimo na toj rečenici, onda bih dodao i ovo: da za duhovno čovekovo uzdizanje rodno mesto i nije potrebno, jer se čovek uzdiže u sebi. Jedan psalm kaže: »Sva je njegova slava i ljepota iznutra!«

Ali, »Kad dižeš kuću s njom digni i grobniču, jer čovjek bježi od kuće, a vraća se grobniču.« (Raganje s dušom, 26) Kako sad izgleda Vaš zavičaj?

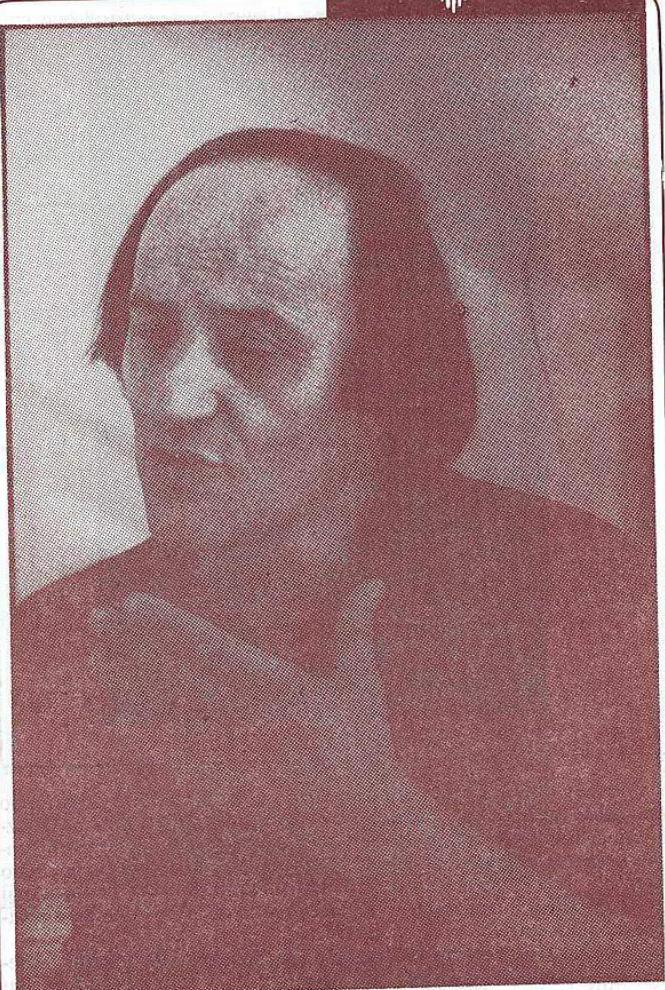
● Saki put drugačije!

Koliko se sećam, zapisali ste u istoj knjizi i da se čovek po volji izlaze opasnostima. Kojim ste se Vi opasnostima izlagali po svojoj volji?

● Pisac je stalno suočen s opasnostima, one ga uvek vrebaju i uvek su različite. Postoji opasnost od promašaja, od slavoljublja, od uspeha, od kukavičluka, od gluposti, od nerazumevanja, od slepića, od nedostatka reči, od logoreje, od skribomanije, od šizofrenije, i još čitav niz opasnosti kojima se čovek izlaže po svojoj volji ili po volji Boga. Što se mene tiče, mislim da sam u opasnosti od onog časa od kad sam uzeo pero u ruke. Izabratim da sam peva u pustinji je opasno koliko i ludački.

»Rane Luke Meštrevića« je ranih sedamdesetih godina doživela pravu navalu kritike, do presude: spaljivanje, ali i nagrade »Milovan Glišić« koja joj je, potom, oduzeta i poništena. Posle toga četiri godine niste zapisali ni slova. Kako sada gledate i razmišljate o toj zaludnoj i besramnoj bajci i da li je ona bila razlog čutanja?

● Da se takve i slične hajke ne ponavljaju, najverovatnije bih na svoju već odavno zaboravio. Kad prode vreme mi uvek konstatujem: bila je to pogreška i glupost, a već sutra počinimo istu takvu grešku, isto tako glup. Jer mi greške radije zaboravljamo, pa ako hoćete i oprštamo, nego što se učimo na njima. Mogla bi se sačiniti neverovatna antologija tog našeg lova na veštice i to traje do dana današnjeg. Svi ti besovi i povike na intelektualce u osnovi su ideo-loške prirode. Ta politička bahatost jednog netolerantnog društva unazadjuje kulturu i čini neoprostivu grešku u jednom civilizacijskom smislu. Mi takvih političkih štetočina imamo koliko hoćete i

MIRKO KOVAČ, rođen je 26. XII 1938. godine u Petrovićima kod Bileće. Počeo je da objavljuje 1959. godine, prozu, i to najpre u »Mladosti«, »Studentu« i »Vidicima«. Zajedno sa Borislavom Pekićem, Danilom Kišom, Šćepanovićem, pripada krugu pisaca koji je šezdesetih godina najavio obnovu naše proze. Kovač piše prozu, drame i scenarija. Do sada je objavio: *Gubište*, roman, 1962, *Moja sestra Elida*, roman, 1965, *Rane Luke Meštrevića*, priče, 1971, 1980, *Malvina*, roman, 1971, *Životopis Malvine Trifković*, roman, 1971, 1977, *Raganje s dušom*, roman, 1976, *Vrata od utrobe*, roman, 1978, 1979 (dva izdanja) i 1981, *Uvod u drugi život* (1984) i *Evropsku trulež*, (1986).

Što je najgore množe se, ali njima zbog toga neće faliti vlas s glave. Nije im do kulture, nije im do emancipacije, stalo im je samo do moći, stoga i strahuju. Oni negde u podvesti znaju da to mesto na kojem se nisu zasluzili, a kako ga nisu zasluzili sve će učiniti da ga zadrže. Onda nikakvo čudo što vide fantome i jure ih. Jer veruju da svi rade protiv njih. A u stvari protiv njih rade oni sami.

U romanu »Moja sestra Elida« s poštovanjem govorite o Gogolju kome ste hteli i knjigu da posvetite, »ali će poštovani čitalac ionako biti uveren da sam pretrpeo njegov uticaj« da biste zaključili: »jer ja sam Gogolj«. Sa tom knjigom kao da je Gogolj otišao od Vas?

● Vi me sada podsećate na jednu knjigu koju sam u priličnoj meri zaboravio, jer sam želeo da je zaboravim. Ta je knjiga neuđenačena, ima nedozvoljivih padova, ali jedino što u njoj stoji, možda i dan-danas, ne znam, jer nisam je čitao i ne kanim je čitati, ali ako šta stoji, onda je to jedna gogoljevska ironija, jedan podsmeħ sebi samom, lakoća da se u svega nekoliko poteza izvede kakva smešna figura na scenu. Ako ta budala koja piše knjigu kaže da njegov život počinje tom knjigom, onda je to samo jedna mahnita pretencioznost da se jednom knjigom želi reći mnogo ili sve, pretencioznost koja je tu knjigu i pojela. Uistinu to je jedna Gogoljevska rečenica, ali bez Gogoljeva odstojanja, jer ako bi Gogolj napisao da njegov život počinje tom knjigom, onda bi se on silno rugao tom nesrećniku, tom porodičnom piscu koji, eto, ulaže svoj život u tu knjigu. Meni to tada nije pošlo za rukom, ja u tome nisam uspeo. Ali reći ēu vam ovo: meni je pošlo za rukom nešto drugo, a to je da navučem kritiku, pa su tada mnogi kritičari pisali o tom gogoljevskom uticaju, makar da sa Gogoljem nikakve sličnosti nisam imao, osim možda nosa, sudeći po njegovim fotografijama ili možda po genijalnoj pripective *Nos* u kojoj ima nekih autobiografskih natruba. E sad, vi kažete da je Gogolj kasnije isčezao iz mog života, i tu ste u pravu, jer jednostavno i nije bio u mom životu, osim, dakako, kao pisac kojem sam se beskrajno divio. Ali trik sa Gogoljem više nisam ponovio, kako inače ne ponavljam postupke, jer svaku novu knjigu pišem drugačije.

Misljam da ne postoji jedna priča koja bi se mogla izdvojiti i preko koje bi se moglo nešto više sazнати о мене. Mnoge sam priče o sebi već ispričao, ponekad mi se čini da sam u tome i preterivao. Ponekad mi je opet žao što sam ih baš tako pričao; uvek mi se čini da postoji neki bolji način da se nešto kaže. Nedostaci jedne priče vode nas u sledeću. Ali zadata o detinjstvu ne umem da pričam i uvek se zapanjam kada negde pročitam da sam pisac koji unosi u svoju prozu opore slike iz detinjstva.

»Budi kao Ezra Paund i odmah se proglaši velikim, prenosi čitave pasuse tebi potrebne, jer ti imaš pravo preuzeti po volji« (Evropska trulež, 99). Pored ostalog, stali ste u odbranu Kiša, izrekli pohvalu Andriću. Kada biste posegli za delima drugih pisaca, koji bi to bili?

● Kiš i Andrić nisu tu slučajno, oni spadaju u moje omiljene pisce. Kiš tada, kad se na njega digla hajka, moja odbrana i nije bila potrebna, njega je branila njegova književnost, a oni koji su se bili ostrvili na nj, zapravo su govorili o vlastitoj bedi. Oni su tražili izgon Kiša iz literature, i izgnali su ga, ali u svetsku književnost – tako im se vratilo! Ja sam taj tekst tada pisao samo zato da povučem crtu između nas i sveta tih budala. I tu sam crtu uspešno povukao, da podela stoji i danas, nakon jedne, evo već, decenije. Ali da budala ne može da se opameti, pokazao je jedan vajni kritičar, samo koju godinu posle njihovog sloma u slučaju Kiš, kada je pisao o meni, u jednom već sada ugašenom magazinu, da sam i ja plagijator, ali da potkradam samog sebe, dakle samoplajifikator. Nisam nikad našao za shodno da takvoj protuhod odgovaram, jer on je za mene još od onda bio s one strane crte. Što se Andrića tiče, pišući o njemu, želio sam da govorim o poetici pripective, tom kod nas veoma uspelson žanru. Sa istom takvom pažnjom pisao bih recimo o Matavulju, o njegovim čudesnim *Beogradskim pričama* koje me i danas raspamećuju. Bilo bi još pisaca, ima ih mnogo.

U knjizi »Moja sestra Elida« zapisali ste da se knjiga piše samo za jednog čoveka, te da ljudi greše i čitaju knjige koje nisu pisane za njih. Da li uistinu mislite da se knjiga piše samo za jednu osobu?

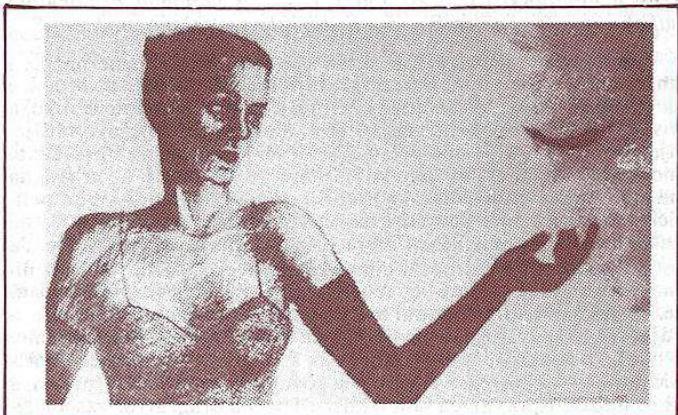
● Ne, to ne mislim. Ne mislim da se knjiga piše samo za jednu osobu, to bi baš bilo preterano. A ipak, kad mislim o sebi, sve više sam uveren da se piše za duhovne srodnike, za moju bratiju, za moje dvojnice, kako kaže Nabokov. Piše se takođe i za protivnike, za cenzore, za pisce-početnike, za neostvarene pisce, za penzionere koji ranije nisu imali vremena da čitaju, za manijke, za usamljenike, za putnike, za bolesnike. I konačno, piše se za voljene osobe!

»Samо, dakle, dovoljno prosvećena i obrazovana žena može postati shodnim saputnikom i dostoјnjim drugom svoga muža« (Životopis

Malvine Trifković, 10). Nadam se da ne pravite razliku između literature koju stvaraju muškarci i koju stvaraju žene?

● Nipošto! Ne vidim zašto bih pravio tu razliku. Uostalom, jedan je pesnik rekao »pisci su dvospolna bića«. Kad čitam Margaret Jursenar, ja sam samo očaran i divim se, a da li je ona žena o tome ne mislim.

Iz istomene knjige još jedan zanimljiv odlomak: »Jer činjenica da pisac sačinjava jednu sudbinu, a potom je predaje na ruke čitaocu, ružan je dokaz slavoljublja, a zadovoljstvo koje oseća pri sredinju i dopunjavanju rukopisa već unosi dosta sumnje u čestitost po-

ziva i dobru nameru, te tako kušanje da tajnu i oprez sačuvamo, nadvladava razum i volju« (86). Da li pri tome mislite da u Vašim knjigama ima likova koje nije trebalo predati na ruke čitaocu?

● Ako neki likovi nisu morali izaći pred čitaoca, onda je posve sigurno da odredene ideje nisu dovedene u red. Ako je lik ego autora, ako preko likova istražuje, uspostavlja svoje svetove, rekonstruiše svoju gradevinu, otkriva »nepoznate aspekte postojanja«, onda ne vidim razloga da se stidi nekog lika koji izlazi pred čitaoca i saopštava u ime pisca. Jer pisac preko likova otkriva samog sebe, »nepoznate aspekte postojanja« u sebi. Ovo što ste vi naveli iz Malvine je samo zamka, oprez, pitanje koje pisac danomice sebi postavlja: je li to baš tako moralno biti rečeno? zar ne bi bilo mudrije da sam to ipak tajio? da tu nema slavoljublja? želje za isticnjem? razmetanja? Uvek iskršava bezbroj pitanja. I uvek se sumnja.

I uvek se mnogo toga krije. Svaki pisac ima šta zapečatiti u sebi samom.

Jer zbilja, pišući pisac ne treba i da se razori!

A pisati o sebi, znači, manje-više »gušati se s utvarom«. I Vi ste, kao i mnogi drugi pisi, postavljali pitanje sebi: zašto pišete? Da li se time oslobođate svojih likova ili ih samo produbljujete?

● Već smو o tome nešto rekli. Ali to je pitanje na koje pisac bezuspešno pokušava odgovoriti. Svi moji odgovori uvek su bili različiti, manje-više neiskreni. To pitanje je istovremeno probni kamien piševe dovitljivosti, pa, ako hoćete, i njegova intelekta. Kad pisac izjavi da piše zato da bi razobličio laži, da bi svetu otkrio

Kad pisac izjavi da piše zato da bi razobličio laži, da bi svetu otkrio istinu, da bi nešto pokoljenjima poručio, da bi svom narodu nešto zaveštao, kad tako izjavi, odmah vidim koliko je sati i takvog pisca odmah hitnem vanka, kroz prozor, kroz prozor mojih čitalačkih strasti, čitalačkih uverenja.

istinu, da bi nešto pokoljenjima poručio, da bi svom narodu nešto zaveštao, kad tako izjavi, odmah vidim koliko je sati i takvog pisca odmah hitnem vanka, kroz prozor, kroz prozor mojih čitalačkih strasti, čitalačkih uverenja.

»Voleo bih da napišem knjigu koja će se povremeno otvarati kao rečnik, voleo bih da napišem knjigu za onog čitaoca koji uživa u nepredvidivom, voleo bih da mu moja knjiga bude ohrabrenje za njegovu strast«, (Evropska trulež, 50). Vašu poslednju priču koju sam pročitala u »Književnosti«, »Nebeski zaručnici« pokušala bih da vežem za ovaj citat sa pitanjem: da li ste se time oslobođili svog junaka, da li je priča napisana samo za jednu osobu – i šta posle?

● Već sam negde citirao Borhesa da su čitaoci retke ptice. Stoga često ističem i volim onog ludaka koji se upušta u teško dešifrovanje mog sveta. A kad ste pomenuli pričevetu *Nebeski zaručnici*, u stvari, uvodnu priču u istoimenoj knjizi, mislim da sam se pokušao osloboditi čangrizivog starca u sebi, jednog starkelje koji odlazi i koji zaveštava šačicu svojih reči koje mu je otkrio otac. On se hvata onog Džožovog tumačenja da je *Uliks* i napisan zato da bi pisac sačuvao »govor svog oca«. O tome je ta pričeveta, ona jeste napisana za jednu osobu, a ta osoba sam ja! A šta posle, pitate me? Posle dolazi raj ili pakao, svejedno je!

»Imam razumevanje kad pisci ispaštaju, ali mnogo manje za one pisce koji su nekada držali ideološki bič a sad ispaštaju«, razmisljate u »Evropskoj truleži« (507). U ovom vremenu nacionalnog sukoba, mnoštva polemika, ostali ste, uslovno rečeno, uzdržani?

● Nisam ostao uzdržan, pisao sam o tome na razne načine i književnim sredstvima. Bilo bi krajnje komotno ostati po strani, i sa aspekta jednog statusa quo poželjno, a to mislim ne može niko, a pisac to ne sme, on mora zauzeti stav, mora se čuti njegovo mišljenje. Ne mislim da je ono presudno, ali mora biti tačno i pravedno, mora biti odmereno, ali nikako na štetu književnosti, hoću reći da ne sme književnost da zloupotrebi u svrhe dnevne, u svrhe političke. Mora da upre prstom i na one pisce koji zastranjuju, to ne znači da će ih opametiti, ali mora za neku istoriju, ako je bude, da ostavi dokaz svoje čestitosti, dokaz svoje savesti. Tačno je da ja nisam sudjelovač u galama, jer moj jezik nije svadalački, već, nadam se, odmeren. Mislim da sam i te kako govorio o nacionalizmu užasavajući se te zastrašujuće ideologije, da sam govorio o totalitarizmu, o miraku pod okriljem ideologije. Čak sam i u prozici koristeći umjetnička sredstva, posredstvom likova, govorio o tome. Lično mislim, a vi ne možete ispraviti, da sam u knjizi *Uvod u drugi život*, raspoloživim književnim sredstvima, odslikavao i atmosferu sedamdesetih godina živeći u Zagrebu, živeći tada svugde i nigde, bez mesta boravka. To sve govorovi da nisam prepavao istoriju, da nisam mirno promatrao naš sveopšti raspad vrednosti. A sve što sam govorio, govorio sam u ime savesti, ne pripadajući strankama, ne pripadajući progoniteljima; radije uvek prognanima, najradije sam! Toliko!

Nisam ostao uzdržan, pisao sam o tome na razne načine i književnim sredstvima. Bilo bi krajnje komotno ostati po strani, i sa aspekta jednog statusa quo poželjno, a to mislim ne može niko, a pisac to ne sme, on mora zauzeti stav, mora se čuti njegovo mišljenje. Ne mislim da je ono presudno, ali mora biti tačno i pravedno, mora biti odmereno, ali nikako na štetu književnosti, hoću reći da ne sme književnost da zloupotrebi u svrhe dnevne, u svrhe političke. Mora da upre prstom i na one pisce koji zastranjuju, to ne znači da će ih opametiti, ali mora za neku istoriju, ako je bude, da ostavi dokaz svoje čestitosti, dokaz svoje savesti.

»Vrata od utrobe« doživela su četiri izdanja i pedeset hiljada primjeraka. Za nju ste dobili i NIN-ovu nagradu 1978. godine, kao i nagradu Željezare Sisak. Da li pisac može da kaže: ovo je moje najmiljenije delo?

● Ne verujem da bih mogao tako reći, jer ne mislim o svojim knjigama kao o »svojoj deci« da upotrebim ovo poređenje banalnih tipova, ali o svojim knjigama, razume se, mislim i to kako-kad, zavisno od raspoloženja, ponekad kritički, ponekad kao o knjigama nekog nepoznatog, ponekad sa čuđenjem da sam uopšte imao snage da pišem o tome i tako. Knjigu kao što je *Vrata od utrobe* ne bih više bio u stanju da napišem, ni mrtav! Ta knjiga je uvelike iscrplala sva moja zavičajna vrela. Ako baš hoćete da znate, od svega što sam napisao najviše mi se dopada *Uvod u drugi život*. Tu knjigu pisao je čitalac u meni! Dugo sam se kolebao da tu knjigu žanrovske odredim kao *intimni roman*, ali to nije moglo da stoji. Što se ostalih knjiga tiče mislim da je *Ruganje s dušom* najbolje izvedena sa stanovišta »stila kao masivnog instrumenta« (termin je Nabokovljev). Najbolja knjiga je, barem zasad i po mom shvatanju, *Malvina* i neke pričevete iz *Nebeskih zaručnika*.

U razgovoru sa Marijom Ćudinom (»Start«, br. 266, 1979) govorili ste, pored ostalog, i o »tehnici šoka« koju ste primenjivali u prozi. Na šta ste konkretno mislili i koliko ste »tehniku šoka« primenjivali u svojim knjigama?

● Dovijao sam se kako da opravdam promene nekih gadarija u zbirci pričevete *Rane Luke Meštrevića*, pa sam ih nazvao, snalazio sam se, znate, »tehnikom šoka«; tobože sam u ranijoj verziji htio šokirati čitaoca, a onda, kada sam u međuvremenu sazreo,

*Ako baš hoćete da znate, od svega što sam napisao najviše mi se dopada *Uvod u drugi život*. Tu knjigu pisao je čitalac u meni! Dugo sam se kolebao da tu knjigu žanrovske odredim kao *intimni roman*, ali to nije moglo da stoji. Što se ostalih knjiga tiče mislim da je *Ruganje s dušom* najbolje izvedena sa stanovišta »stila kao masivnog instrumenta« (termin je Nobokovljev). Najbolja knjiga je, barem zasad i po mom shvatanju, *Malvina* i neke pričevete iz *Nebeskih zaručnika*.*

mada Borhes veli da pisac ne sme da sazre, shvatio sam da se čitalac ne sme šokirati i da to pisac ne treba da čini, tako sam došao na ideju da nekadašnja šokantna mesta odstranim. Površni kritičari zamerali su mi tvrdeći da sam se prepao i zato sam to učinio. Samo oni nisu znali od koga sam se prepao, jer je njihova podela na strah i slobodu obavezno crno-bela. A ja sam se zaista bio prepao, ali od vlastitog suda. Ako te ispravke ne unesem danas, uneću ih sutra. A sutra već može biti kasno, pa sam ih uneo danas!

»Ne veruj kritičarima ni kad te hvale ni kad te kude, pogotovo se ne daj da te podučavaju niti javno ni u četiri oka«. (Evropska trulež, 109). Da li su kritičari onda i danas neminovno zlo bez kojeg se ne može?

● Ne bih rekao da su zlo, i rekao bih da se bez njih zaista ne može! Kritika je potrebna kao sol zemlji bez koje bi sve obljučilo. Samo što se kritika mora negovati, mora biti stvaralačka koliko i delo kojim se bavi. Sve što nije podložno sudu kritike doveđeno je u pitanje, pa bilo to književno delo, politički program, filozofski stav, ličnost, generalissimus, pokojnik, Bog Sabaot!

»Posle knjige nastaje neminovna praznina, govorim za sebe. Prode i po godinu dana da retka proze ne napišem« (NIN, br. 1491, 1979). Kada posle »Evropske truleži«?

● Svratiću negde, na još jednu čašu gorčine!

Razgovor vodila: Radmila Gikić